

Tilburg University

Het vijftigjarig bestaan van de draagkrachtgedachte in de inkomstenbelasting

Dusarduijn, Sonja; Hoogeveen, Mascha

Published in:
Jubileumbundel FIT

Publication date:
2018

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Dusarduijn, S., & Hoogeveen, M. (2018). Het vijftigjarig bestaan van de draagkrachtgedachte in de inkomstenbelasting: Omzien in verwondering. In I. Van Vijfeijken, T. Stevens, & S. Dusarduijn (Eds.), *Jubileumbundel FIT: 50 jaar onderwijs en onderzoek* (pp. 93-110). Tilburg University.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Mr. dr. Sonja Dusarduijn en mr. dr. Mascha Hoogeveen

Het vijftigjarig bestaan van de draagkrachtgedachte in de inkomstenbelasting: *omzien in verwondering*

1. INLEIDING

Wie een willekeurige voorbijganger vraagt het jaar 1968 te kenschetsen, hoort in het antwoord waarschijnlijk geen verwijzing naar het ontstaan van het Fiscaal Instituut Tilburg (hierna: FIT).¹ De fiscale vlam die door haar oprichters op 18 december van dat jaar werd ontstoken, is echter nog niet gedoofd. Ook het onderzoek naar uiteenlopende aspecten van onze inkomstenbelasting, het thema van deze bijdrage, is nog springlevend.

Het jaar 1968 luidt niet alleen het ontstaan in van het FIT, in dat jaar wordt ook Jan Modaal geboren. Het Centraal Planbureau voert deze denkbeeldige persoon ten tonele om de effecten van het financiële beleid op de inkomens zichtbaar te kunnen maken.² Deze fictieve mens heeft een niet werkende partner en twee kinderen van 6 en 11 jaar oud.³ Ook Jan Modaal is nog kerngezond. Terugkijkend op de afgelopen halve eeuw rijst de vraag in welke opzicht de belastingheffing over zijn inkomen zich heeft ontwikkeld. Bij een dergelijke terugblik moeten keuzes worden gemaakt; dat hebben ook wij gedaan.

We starten met een schets van drie belangrijke fiscale ontwikkelingen die Jan en zijn kompanen in de afgelopen jaren hebben ondervonden. Daarbij rijst de vraag of de draagkrachtgedachte, de bakermat van de inkomstenbelasting, voldoende zichtbaar is in deze ontwikkelingen. Voor dit omzien in verwondering vergelijken we de visies van drie Tilburg-

---

1. Deze voorbijganger associeert het jaar 1968 vermoedelijk met de moord op Martin Luther King en de Parijse studentenopstanden. Wellicht denkt een enkeling aan de eerste uitzending van de Fabeltjeskrant.

2. Het inkomen van Jan Modaal is het inkomen dat in een bepaald jaar het meest voorkomt. Dat is nadrukkelijk niet het gemiddelde inkomen. De gedachte dat Jan ook een Jannie kan zijn leeft nog niet in 1968.

3. De factoren die de koopkracht van dit huishouden van Jan beïnvloeden, zijn limitatief vastgesteld. Jan Modaal heeft bijvoorbeeld geen hypotheek, hij ontvangt evenmin toeslagen. Ook andere invloeden, zoals het ouder worden van zijn kinderen en andere wijzigingen in zijn leven worden genegeerd. Een op de normpersoon van Jan Modaal gebouwd beeld van 'de' koopkracht is daarom betwifelbaar.

se hoogleraren op deze inkomensheffing: Brüll⁴, Van Dijck⁵ en Rijkers.⁶ Die vergelijking toont dat de beschouwingen van Brüll enerzijds en Van Dijck en Rijkers anderzijds sterk uiteenlopen. Dat is evenwel een argument om juist dit drietal een podium te geven. Op elk theoretisch argument past immers een tegenargument, dat is de kern van ieder wetenschappelijk debat. Na deze drietal normatieve perspectieven op de inkomstenbelasting, ronden we met een kort slotwoord deze terugblik af.

2. JAN MODAAL ZIET ABRAHAM

In 1968 geniet Jan een bruto jaarinkomen van (omgerekend) € 5559.⁷ De kosten die verband houden met de verwerving van dit inkomen kan Jan fiscaal in aftrek brengen. Voor de Jannen werkzaam in dienstbetrekking is deze aftrek, in beginsel, gegoten in de vorm van een forfait van 5% van hun arbeidsinkomsten. Die aftrek gold ook indien geen kosten werden gemaakt.⁸

De dan geldende Wet IB 1964 kent zeven tariefschijven, oplopend van 25% tot 71%.⁹ De voor Jan geldende belastingvrije voet bedraagt ongeveer € 2900.¹⁰ Met zijn persoonlijke gezinsomstandigheden wordt nadrukkelijk rekening gehouden door een verhoging van deze voetvrijstelling met de kinderaftrek.¹¹

Vijftig jaar later stijgt Jans bruto jaarinkomen tot € 37.500. Opmerkelijk is dat hij zijn kosten ten aanzien van het in box 1 belaste inkomen uit dienstbetrekking - volledig in strijd met het draagkrachtbeginsel - niet meer in aftrek kan brengen.¹² Nog opmerkelijker is dat

---

4. D. Brüll, *Inkomens- of uitgavenbelasting? Ideeën over een drieledig belastingstelsel* (oratie Katholieke Hogeschool Tilburg), Amsterdam: FED 1967 (hierna Brüll 1967). Een kniesoor zal stellen dat deze rede een jaar voor de geboorte van het FIT plaatsvond. De indrukwekkende visie van Brüll heeft evenwel tijdens de hele duur van zijn Tilburgse aanstelling doorgeklonken. Zie ook D. Brüll, *De drieledigheid van ons belastingstelsel*, (afscheidsrede Katholieke Hogeschool Tilburg) 1975 (hierna: Brüll 1975).

5. J.E.A.M. van Dijck, 'Vermogenswinstbelasting. Openbaar afscheidscollege gegeven op 16 december 1988 aan de Katholieke Universiteit Brabant', *WFR* 1988/1661 (hierna: Van Dijck 1988).

6. A.C. Rijkers, *Een inkomensbegrip voor de 21e eeuw* (afscheidsrede Tilburg University), Tilburg: Tilburg University 2013.

7. Ook alle hierna genoemde bedragen zijn vermeld in euro's.

8. Het forfait geldt om "tegenmoet te komen aan moeilijkheden van bewijsrechtelijke aard.", zie *Kamerstukken II* 1962/1963, 5 380, nr. 19, p. 52. In 1968 kent het forfait zowel een ondergrens (€ 109), als een bovengrens (€454), zie art. 37, lid 2 Wet IB 1964. Er bestaat ook een mogelijkheid tot tegenbewijs. In de jaren erna sluipt een instrumenteel element in dit forfait. Die toevoeging blijkt evenwel in strijd met het gelijkheidsbeginsel, zie HR 12 mei 1991, ECLI:NL:HR:1999:AA2756, *BNB* 1999/271.

9. Het toptarief zal nog stijgen tot 72% en daalt daarna tot 60%. De Wet IB 1964 kent daarnaast bijzondere tarieven uiteenlopend van 10 tot 45%.

10. Voor gehuwde vrouwen en ongehuwde belastingplichtigen gelden lagere bedragen. Deze aanvankelijke drie-deling groeit later uit tot vier groepen.

11. Deze stijgt met het aantal kinderen en is maximaal € 1725 bij zeven kinderen.

12. Deze fiscale mogelijkheid tot kostenaftrek is geschrapt met ingang van 1 januari 2001.

diezelfde kosten wel onbelast vergoed mogen worden.¹³ Hoewel deze ongelijke behandeling van vergelijkbare gevallen een overtuigende rechtvaardiging vereist, kan het doorbreken van de symmetrie volgens de Hoge Raad door de beugel.¹⁴ Het is te hopen voor onze Jan dat zijn werkgever hem een (onbelaste) onkostenvergoeding geeft.¹⁵

In 2018 kent de inkomstenbelasting vier tariefschijven met een toptarief van 51,95%.¹⁶ De belastingvrije voet, weerspiegeld in de algemene heffingskorting, is inkomensafhankelijk geworden.¹⁷ Voor Jan bedraagt deze belastingvrije voet € 2265. In 2018 wordt met de aanwezigheid van zijn kinderen fiscaal nauwelijks nog rekening gehouden.¹⁸

2.1 DE SCHOUDERS VAN JAN

Niet alleen de bedragen in dit overzichtsplaatje zijn gewijzigd, een aantal grondvesten van de inkomstenbelasting is eveneens herzien. Hoewel zowel aan het begin als aan het einde van deze vijftigjarige periode de draagkracht van een belastingplichtige het uitgangspunt vormt van de bij hem geheven inkomstenbelasting, wordt die draagkracht - de sterkte van zijn schouders - op andere wijze gemeten.

In 1968 wordt de draagkracht van Jan beoordeeld op het gemeenschappelijke niveau van gehuwde partners.¹⁹ Het inkomen van deze huwelijkspartners wordt bovendien administratief volledig aan de man toegerekend, zoals blijkt uit art. 5, lid 1 Wet IB 1964:

“Bestanddelen van het belastbare inkomen van een gehuwde vrouw worden aangemerkt als bestanddelen van het belastbare inkomen van haar man, tenzij de echtgenoten duurzaam gescheiden leven.”

Deze benadering van draagkracht is inmiddels gekanteld: de Wet IB 2001 is grotendeels

---

13. Dit onbelast laten is overigens terecht. Een vergoeding voor gemaakte kosten verhoogt de draagkracht niet.

14. HR 8 juli 2005, ECLI:NL:HR:2005:AQ7212, *BNB* 2005/310. Dat de rechter in zijn staatsrechtelijke verhouding tot de wetgever - zie de soms automatische verwijzing naar de wide margin of appreciation - de rechtvaardiging afdoende vindt, betekent niet maakt niet dat de wetgever uit zichzelf art. 1 GW zo nadrukkelijk mag schenden.

15. Hoewel de wetgever die optie aanvoert als een rechtvaardiging voor het gemaakte onderscheid, stelt Happé terecht dat het niet aan een werkgever is om de ontstane ongelijke behandeling op te lossen. Dat is een taak van de wetgever zelf. Vgl. R.H. Happé in zijn noot bij HR 8 juli 2005, ECLI:NL:HR:2005:AQ7212, *BNB* 2005/310.

16. Er is voor 2019 een tweeschijvenstelsel voorgesteld (36,93% en 49,5%). Deze wijziging leidt overigens tot een verhoging van het lage btw-tarief naar 9% en aftopping van de zelfstandigenaftrek en - versneld - de hypotheekrenteaftrek. Zie ‘Vertrouwen in de toekomst, Regeerakkoord 2017-2021’, p. 35.

17. De inkomensafhankelijkheid van art. 8.10 Wet IB 2001 ondermijnt de grondslag van de belastingvrije voet, zie paragraaf 2.1.

18. Kindgebonden tegemoetkomingen zijn vrijwel verdwenen, alleen de inkomensafhankelijke combinatiekorting van art. 8.14a Wet IB 2001 houdt (nog?) stand.

19. In 1968 bestaat dit huishouden uit *huwelijkspartners*, eventueel met minderjarige kinderen. Andere samenlevingsvormen worden fiscaal niet erkend, ze zijn in die tijd ook minder gebruikelijk.

gestoeld op een individuele benadering van belastingplichtigen. Er is slechts een (afgebouwde) mogelijkheid voor het benutten van de heffingskorting voor de minst verdienende partner, zie art. 8.9 Wet IB 2001.

Inherent aan het draagkrachtbeginsel is dat een individu zoals Jan pas kan bijdragen aan de lasten van de samenleving nadat hij in zijn eigen levensbehoefte heeft kunnen voorzien. Een brug moet immers zijn eigen gewicht kunnen dragen voordat hij verder belast kan worden.²⁰ Daarom moet eerst een gedeelte van het inkomen van Jan Modaal worden vrijgesteld. Gezien de onderliggende gedachte van deze voetvrijstelling dient het bestaansminimum onbelast te blijven.

Het vrijstellen van dit minimale inkomen kan op twee manieren: door middel van een belastingvrije som (het eerste deel van het inkomen is dan fiscaal vrij) of het verlenen van een heffingskorting (korting op de te betalen belasting). Onder de Wet IB 1964 werd gebruik gemaakt van de belastingvrije som, die bij onvoldoende inkomen overigens kon worden overgeheveld naar de partner. Met ingang van 1 januari 2001 hanteert de wetgever de techniek van de heffingskorting. Het voordeel daarvan is volgens de wetgever dat het 'belastingvrije' deel in euro's voor iedereen gelijk is, terwijl de belastingvrije som voorheen aan de hogere inkomens meer voordeel gaf dan aan de lagere inkomens.²¹

Inmiddels is de heffingskorting echter zo laag dat met enig fatsoen niet meer van een bestaansminimum kan worden gesproken. In 2018 bedraagt de maximale heffingskorting € 2265 (jaarbasis).²² Jan Modaal zou een knappe jongen zijn als hij van dat bedrag weet rond te komen.

De sinds 2014 geldende inkomensafhankelijkheid van deze heffingskorting doorkruist haar bedoeling nog meer.²³ Het verminderen van de algemene heffingskorting tot uiteindelijk nihil voor inkomens boven de vierde schijf (€ 68.507; 2018), ontkent immers haar functie. Kennelijk is de veronderstelling dat mensen met een hoog inkomen niet eerst voor zichzelf hoeven te zorgen. Overigens ondervindt zelfs Jan Modaal de gevolgen van

---

20. A.J. Cohen Stuart, *Bijdrage tot de theorie der progressieve belasting*, 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff 1889 (hierna Stuart 1889), p. 39.

21. Het voordeel is overigens alleen hoger omdat het (resterende) inkomen van deze belastingplichtige ook tegen een hoger tarief wordt belast. Het is wellicht beter te spreken van een relatief voordeel. Zie J.M.H.F. Teunissen, 'Afschaffing overdraagbare heffingskorting kan toets aan mensenrechten niet doorstaan', *WFR* 2010/674, paragraaf 3 (hierna: Teunissen 2010).

22. Dit maximale bedrag geldt bij een belastbaar inkomen uit werk en woning (box 1) van maximaal € 20.142 (2018).

23. Vanaf het begin van de tweede tariefschijf (€ 20.142 in 2018) wordt de heffingskorting afgebouwd tot aan het einde van de derde tariefschijf (€ 68.507 in 2018). Deze afbouw vindt plaats met 4,683% van het deel van het inkomen dat het bedrag van de eerste schijf overstijgt, zie art. 8.10 Wet IB 2001. Deze inkomensafhankelijkheid vertroebelt niet alleen de transparantie van de tariefstructuur, het versterkt ook de hogere belastingdruk van eenverdienershuishoudens ten opzichte van huishoudens met tweeverdieners met een gelijk totaal inkomen.

de dalende algemene heffingskorting.²⁴

Heeft hij een niet-werkende partner, dan wordt hij bovendien vanaf 2009 - indirect - geconfronteerd met de afbouw van de heffingskorting voor de niet- of minstverdienende partner.²⁵ Deze afbouw doet nog meer afbreuk aan de gedachte dat de heffingskorting moet voorzien in de primaire levensbehoefte. Wij zien niet in waarom partners maar één keer recht zouden moeten hebben de algemene heffingskorting. Het bevorderen van de arbeidsparticipatie kan niet als rechtvaardigingsgrond dienen.²⁶ Immers, de algehele heffingskorting is daar niet voor bedoeld, althans zou daar niet voor bedoeld moeten zijn.²⁷ Overigens worden eenverdieners, mede hierdoor, aanmerkelijk zwaarder belast dan tweeverdieners.²⁸ Een belangrijke reden is de individuele benadering van belastingplichtigen in combinatie met het progressieve tarief.²⁹ In een reactie op Kamervragen daarover heeft de staatssecretaris aangegeven “dat dit kabinet, voor het eerst sinds jaren, maatregelen neemt die de (gemiddelde) belastingdruk van eenverdieners verlagen”, zoals de invoering van het tweeschijvenstelsel en het verhogen van de afbouwgrens in het kindgebonden budget en het verhogen van de zorgtoeslag voor paren. De maatregelen van het kabinet zorgen ervoor dat “eenverdieners er in doorsnee evenveel in koopkracht op vooruit gaan als tweeverdieners”.³⁰ De kloof tussen eenverdieners en tweeverdieners wordt echter niet kleiner, Het laatste woord hierover is dan ook nog niet gezegd.³¹

---

24. Bij het modale inkomen van € 37.500 bedraagt de algemene heffingskorting € 1453, Jan mist dus € 812.

25. De heffingskorting wordt sinds 2001 uitbetaald aan de partner van Jan om partners van hoofdkostwinnaars te stimuleren om meer te gaan werken en ter bevordering van de economische zelfstandigheid en emancipatie. *Kamerstukken II* 1998/1999, 26 727, nr. 3, p. 10 en 17.

26. *Kamerstukken II* 2007/2008, 31 205, nr. 3, p. 5 en 24.

27. De Hoge Raad acht de afbouw niet in strijd met verdragsrechten. Met de door de wetgever gehanteerde budgettaire, sociaaleconomische en emancipatoire redenen is zijn keuze “niet van elke redelijke grond ontbloeit.” HR 13 april 2018, ECLI:NL:HR:2018:429, *BNB* 2018/117, r.o. 2.5.3.

28. Zie ‘eenverdieners onder druk’, www.cpb.nl (publiek online).

29. Dat steeds meer mensen - al dan niet vrijwillig - alleenstaand zijn, is geen reden om mensen die wel samenleven als twee losse individuen te benaderen. Zie de kritische beschouwing van N.C.G. Gubbels, *Samenlevingsverbanden in de inkomstenbelasting en de schenk- en erfbelasting* (diss. Tilburg), Deventer: Kluwer 2010. Gubbels constateert dat de roep om ‘individualisering’ vrijwel alleen in Den Haag is te horen (stelling 9). Dat een programma als ‘Boer zoekt vrouw’ wekelijks 5 miljoen kijkers trekt, onderschrijft dat in haar ogen (stelling 10).

30. Brief van 26 april 2018, 2018-0000062511, V-N 2018/27.4.

31. ‘SGP wil snel debat over eenverdiener’, www.rd.nl/vandaag/politiek/ (publiek online). Overigens zal de Minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid als gevolg van een aangenomen motie (*Kamerstukken II* 2017/2018, 34 785, nr. 59, V-N 2017/59.16) in de begroting 2019 rapporteren over het verschil in belastingdruk tussen huishoudens.

2.2 DE EIGEN WONING VAN JAN, ZIJN 'PLAATS VAN VERTOEF'³²

Als Jan in 1968 de gelukkige eigenaar is van een koopwoning, wordt de huurwaarde van dat pand tot zijn belastbare inkomen gerekend.³³ De logica van het als inkomen beschouwen van het bezit van een door de eigenaar bewoond huis is echter twijfelachtig.³⁴ Toch acht de wetgever de idee van belastbaarheid zo evident dat een uitdrukkelijk wettelijk voorschrift in 1968 ontbreekt, de in art. 24 Wet IB 1964 opgenomen bepaling voor vermogensinkomsten zou volstaan. Op grond van dat algemene wetsartikel moet Jan de huurwaarde van zijn woning, de huurprijs die hij bij verhuur van dat pand onder normale omstandigheden zou kunnen bedingen van een ander, als belastbaar inkomen opnemen in zijn aangifte.³⁵ Via de alsof-gedachte van deze verhuuranalogie belandt het bezit van een eigen woning in de inkomstenbelasting. Het bronnenstelsel dicteert vervolgens dat alleen het netto voordeel bij Jan in de heffing wordt betrokken. De kosten voor instandhouding van de eigen woning (alle door Jan gemaakte onderhoudskosten, de lasten voor zijn woning en de afschrijvingen) verminderen daarom zijn belastbare voordeel.³⁶ Bovendien kan Jan de door hem betaalde financieringsrente voor deze woning ook in aftrek brengen.

Bezit Jan in 2018 nog steeds een eigen woning, dan is het fiscale gezicht van zijn vermogensbezit sterk gewijzigd. Het in 1971 geïntroduceerde eigenwoningforfait bedenkt dat het belastbare netto inkomen uit de eigen woning van Jan een bepaald percentage bedraagt van de waarde in het economische verkeer.³⁷ Deze waarde wordt weerspiegeld in de WOZ-waarde van zijn woning. Dit uit doelmatigheid geboren forfait heeft een saldo-karakter waardoor het totaal van de daadwerkelijke onderhoudskosten, lasten en afschrijvingen niet langer in aftrek kan komen. Alleen renten van schulden en kosten van geldleningen vallen buiten dit forfait en zijn voor Jan - in beginsel - afzonderlijk aftrekbaar. Dit aanvankelijk nog heldere eigenwoningregime is inmiddels uitgegroeid tot een water-

---

32. Volgens het Handwoordenboek van Nederlandsche Synoniemen (1908) zijn de begrippen 'verblijf', 'plaats van vertoef' en 'woning' synoniem aan elkaar.

33. Het hebben van een eigen woning is in die tijd nog niet vanzelfsprekend. Het percentage eigenwoningbezit in Nederland is in 1968 een krappe 30%, in 2018 is dat aandeel gegroeid tot bijna 70%. De gemiddelde waarde van een koopwoning bedraagt in 1968 circa € 30.000, in 2018 stijgt deze waarde tot ruim € 288.000 (cijfers: CBS en Onderzoeksinstituut OTB, TU Delft).

34. De Commissie Van Lawick concludeert na uitgebreid onderzoek in 1969 dat "de eigen woning voor de inkomstenbelasting niet als een bron van inkomen moet worden beschouwd." *Kamerstukken II* 1969/1970, 10 790, Bijlage II nr. 5, p. 25. Toch blijft de wetgever tot op heden vasthouden aan de idee dat het bezit van een eigen woning een bron van inkomen zou zijn.

35. HR 10 oktober 1956, ECLI:NL:HR:1956:AY2144, BNB 1956/309. Deze huurprijs moet worden gevonden door een vergelijking met huren van gelijksoortige panden.

36. De aftrek van deze kosten wordt vanaf 1971 opgeslokt door het door Grapperhaus in 1971 geïntroduceerde eigenwoningforfait.

37. Tot 2001 opgenomen in art. 42a lid 1, ond. a. Wet IB 1964, inmiddels te vinden in art. 3.112 Wet IB 2001.

hoofd.³⁸ De huidige regeling bevat maar liefst 21 verschillende wetsartikelen met soms onderling botsende bepalingen inzake onder meer de Hillenaf trek, het maximale tarief voor renteaftrek, de eigenwoningreserve en de aflossingsvereisten.³⁹ Ieder eigen huisje draagt dit kruisje.

2.3 VIJFTIG JAAR INKOMEN UIT SPAREN EN BELEGGEN

Ook de heffing over de door Jan Modaal genoten vermogensinkomsten heeft een ander gezicht gekregen. In 1968 worden deze inkomsten omschreven als:

“(...) alle niet als winst uit onderneming, als winst uit aanmerkelijk belang of als inkomsten uit arbeid aan te merken voordelen die worden getrokken uit onroerende en roerende zaken en uit rechten die niet op zaken betrekking hebben.”⁴⁰

De woorden ‘getrokken uit’ tonen de gedachte van de bronnentheorie, ze impliceren dat alleen voordelen worden belast die opkomen uit de bron terwijl deze bron als zodanig in stand blijft. Een waardemutatie van de bron kwalificeert fiscaal niet als inkomen.⁴¹ Dit objectieve stelsel voor vermogensinkomsten kan relatief eenvoudig worden ontlopen, vermogensgroefondsen zijn in de vorige eeuw daarom populair. Deze fondsen keren geen (belast) inkomen uit, hun rendement bestaat volledig uit (onbelaste) koerswinst. Indien deze beleggingen worden gefinancierd, is de financieringsrente vaak fiscaal aftrekbaar.⁴² Het objectieve stelsel lokt ook pogingen uit om een belaste inkomenstransactie te transformeren in een onbelaste vermogenstransactie. Constructies met blooteigendom en vruchtgebruik komen dan ook veelvuldig voor, deze dienen uitsluitend fiscale doeleinden.⁴³

---

38. Het forfait is gegrond in de gedachte dat de eigenaar-zelfbewoner twee gezichten heeft: enerzijds is hij een belegger/verhuurder, anderzijds wordt hij ook gezien als de consument van een duurzaam gebruiksgoed. Dit wikken en wegen leidt tot de conclusie dat het uiteindelijke forfait - de voor het bestedingsaspect te corrigeren huurwaarde verminderd met de kosten - niet het volle netto huurrendement zou mogen belasten. Dit uitgangspunt is inmiddels vervuld door politieke bijbedoelingen. Zie verder S.M.H. Dusarduijn, *De rechtsfictie in de inkomstenbelasting. De fiscale kleur van het alof* (diss. Tilburg), Enschede: Gildeprint 2015 (hierna: Dusarduijn 2015), p. 189-221.

39. Telling gebaseerd op huidige tekst van de Wet IB 2001 (incl. art. 2.10, lid 2 en art. 3.19 Wet IB 2001). De 16 overgangsbepalingen zijn buiten de telling gelaten (uit hoofdstuk 10bis, OFM 2017 en IW 2001).

40. Art. 24, lid 1 Wet IB 1964.

41. Er bestaan evenwel diverse, vaak moeizaam leesbare aanvullingen, vgl. artt. 25, art. 25a en art. 29a Wet IB 1964.

42. Art. 14, lid 5 Wet VB 1964 vergroot de ontwijkmogelijkheden. Deze maatregel beperkt de gezamenlijke druk van inkomsten- en vermogensbelasting tot maximaal 80% (vanaf 1994 68%) van het belastbare inkomen. Deze anticumulatieregeling berust op de gedachte dat belastingbetaling zoveel mogelijk uit het inkomen bestreden moet kunnen worden. Met de komst van box 3 is deze gedachte gestorven.

43. Zie voor een uitgebreide schets van deze materie I.J.F.A. van Vijfeijken, *Vruchtgebruik van privévermogen in de inkomstenbelasting* (diss. Tilburg), Deventer: Kluwer 1992.

In deze periode is fiscaal fatsoen zeldzaam, belasting betalen is voor de dommen.⁴⁴ Van Dijk beschouwt de belastingadviseur als een belangrijke pijler van dit verziekte systeem. Hij spreekt over:

“(…) de belastingconsulentenwereld, die - in voortdurend onrust - op zoek is naar maatschappelijk onnuttige constructies, waarin men ervoor zorgt dat een normale, belastbare, vrucht niet ontstaat maar een voordeel in de vorm van een onbelaste vermogenswinst naar voren komt.”⁴⁵

De Hoge Raad biedt de wetgever soms de helpende hand en wijst onder meer de zogenoemde huur- en inkomstenanalogie-arresten.⁴⁶ Maar het is duidelijk dat het ingrijpen door de Hoge Raad begrensd is, rechtsstatelijk gezien is het de taak van de wetgever zelf om in te grijpen indien de letter van de wetgeving niet langer haar onderliggende gedachten weerspiegelt. Een veelvoud aan wettelijke reparaties volgt met technische en zeer gedetailleerde regelgeving tot gevolg die bovendien overkill bevat.⁴⁷ De kluwen van reparaties leidt evenwel niet tot het gewenste succes.⁴⁸

In een poging het tij van deze massale belastingontwijking te keren, hanteert de wetgever vanaf 1 januari 2001 een gestapelde rechtsfictie voor het indirect belasten van vermogensinkomsten: de vermogensrendementsheffing.⁴⁹ In 2018 wordt Jan voor zijn vermogen in box 3 belast op grond van een gefingeerd rendement dat wordt afgemeten aan de omvang van zijn vermogen.⁵⁰ Op deze wijze zou volgens de wetgever meer recht worden gedaan aan de draagkrachtgedachte.⁵¹ Die veronderstelling is evenwel onjuist: potentiële draagkracht is nu eenmaal geen reële draagkracht.⁵²

---

44. F. de Kam, *Betalen is voor de dommen. Over de miljardenmazen in ons belastingstelsel*, Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 1977.

45. Van Dijk 1988, par 4. Concluderend stelt hij: “Belastingconsulenten zijn fiscale vruchtafdrijvers met als opdracht: Hoe transformeer ik een fiscale vrucht in een onbelaste vermogenswinst?”

46. Zie o.a. HR 28 juni 1978, ECLI:NL:PHR:1978:AX2922, *BNB* 1978/253 en HR 19 september 1979, ECLI:NL:HR:1979:AX0224, *BNB* 1980/99

47. Zo belast art. 25b Wet IB 1964 de vruchtgebruiker op grond van het objectieve stelsel en de blote eigenaar op grond van het empirische inkomensbegrip. Zie de kritiek van I.J.F.A. van Vijfeijken, ‘Reparatiewetgeving: blote eigendom van zaken’, *WFR* 1993/1189.

48. Die constatering geldt ook op detailniveau. Zo wordt in HR 24 januari 1996, ECLI:NL:PHR:1996:AA1820, *BNB* 1996/138 geoordeeld dat het niet mogelijk is de wettekst zodanig uit te leggen dat een ex-warrantlening onder de werking van art. 25a Wet IB 1946 valt, ook al blijkt uit de wetgeschiedenis dat de wetgever dit wel heeft gewild.

49. Art. 5.2 Wet IB 2001. Voor een analyse van het gebruik van rechtsficties, zie Dusarduijn 2015.

50. We hebben verondersteld dat het vermogen van Jan Modaal het heffingvrij vermogen overstijgt.

51. *Kamerstukken II* 1998/1999, 26 727, nr. 3, p. 112.

52. Zie onder meer Rijkers 2013, p. 37-39.

De poging om met het schijvensysteem en een periodieke herijking van haar getalsmatige bouwstenen het fictieve rendement meer in overeenstemming te brengen met de werkelijkheid is tevergeefs. In de wereld van box 3 wordt Jan nog steeds belast over inkomen dat niet is genoten of hij wordt juist niet belast over inkomen dat wel gerealiseerd is. Dat is nauwelijks uit te leggen aan belastingplichtigen, de maatschappelijke verontwaardiging over deze vermogensrendementsheffing is dan ook begrijpelijk.⁵³ Het naast elkaar bestaan van een stelsel dat werkelijke inkomsten belast op het moment dat het voordeel de portemonnee bereikt (box 1 en box 2) en fictieve inkomsten vastgesteld op basis van een peildatum (box 3) is bovendien vragen om problemen. De getroffen anti-misbruikwetgeving is bovendien complex.⁵⁴ De geschiedenis lijkt zich te herhalen.

2.4 EEN HALVE EEUW AANMERKELIJKBELANGREGELINGEN

Binnen de aanmerkelijkbelangregeling maakt de wetgever betere keuzes. In 1997 vindt subjectivering van deze regeling plaats. Het misbruikgevoelige tariefsverschil tussen de heffing over dividenden (progressief tarief) en de winst bij vervreemding van het belang (belast tegen 20%) verdwijnt.⁵⁵ Een smet op deze subjectivering is dat alleen bij een vervreemding rekening mag worden gehouden met de verkrijgingsprijs. Van dit objectieve element heeft de wetgever geen afscheid willen nemen.⁵⁶ Het belasten van bijvoorbeeld meegekocht dividend past echter niet in een subjectief stelsel en evenmin binnen het gegeven dat de wetgever de aanmerkelijkbelanghouder en de ondernemer in toenemende mate gelijk wil behandelen.⁵⁷

2.5 OVERIGE ONTWIKKELINGEN IN DE FISCALE WERELD VAN JAN

Maar niet alleen de wetgeving wijzigde in deze halve eeuw. In de periode 1968-2018 toont ook de jurisprudentie de veranderende tijden.⁵⁸ Met een voorbijgaan aan de details lijkt

---

53. De bezwaren tegen box 3 zijn aangemerkt als massaal bezwaar. Besluit Staatssecretaris van Financiën, 26 juni 2015, nr. BLKB2015/903M, *Stcrt.* 2015, 18400 (2015 en 2016) en Brief Staatssecretaris van Financiën van 7 juli 2018, nr. 2018-12775, *Stcrt.* 2018, 39781 (2017).

54. Vgl. art. 2.14 lid 3 Wet IB 2001: deze anti-boxhopper maatregel kan zelfs leiden tot dubbele heffing. Ook de terbeschikkingstellingsregeling is geen parel van eenvoud.

55. Dit verschil is weliswaar vanuit het objectieve stelsel verklaarbaar maar desalniettemin onbegrijpelijk. Met het opheffen van dit verschil is een einde gekomen aan de stroom aan kasgeld- en holdingarresten.

56. *Kamerstukken II* 1995/1996, 24 671, nr. 3 p. 12.

57. M.J. Hoogeveen, 'Onbelast uitkeren van dividend in geval van overlijden: Werking van art. 4.12a Wet IB 2001', *PE-Tijdschrift voor de bedrijfsopvolging*, 2015/3, paragraaf 2. Zie over de objectieve elementen in het subjectieve systeem uitgebreider I.J.F.A. van Vijfeijken, 'Art. 4.12a Wet IB 2001: verdere subjectivering gewenst', in: S.M.H. Dusarduijn, J.L.M. Gribnau & F.J. Elswier (red.), *Van der Geld Bundel*, Tilburg: Tilburg University: 2016. Zie ook A.C. Rijkers en J.E.A.M. van Dijck, *De aanmerkelijkbelangregeling in de Wet IB 1964 en de Wet IB 2001*, Deventer: FED 2000 (7e druk), p. 44-46.

58. "The Times They Are A-Changin'" zingt Bob Dylan al in 1964.

de fiscale rechtspraak in de eerste helft van deze vijftig jaar grotendeels gericht op de bestrijding van belastingontwijkend gedrag. Naast rechtspraak over constructies zoals pseudo-bloot-eigendom en polisbelening,⁵⁹ is ook de kleurrijke kasgeldjurisprudentie een duidelijk voorbeeld.⁶⁰

In de tweede helft van deze periode wijzigt de blikrichting. Het is nu vaak de belastingplichtige die de kwaliteit van de fiscale wetgeving aan de orde stelt met een beroep op haar strijdigheid met grondrechten zoals het gelijkheidsbeginsel en het eigendomsrecht.⁶¹

Bovendien groeit, ook buiten de wereld van de rechtspraak, de aandacht voor het ethische aspect van belastingen.⁶² Het fiscale fatsoen lijkt terug te keren,⁶³ al lijkt de groeiende invloed van het fiscale geweten bij sommigen vooralsnog gericht op 'de ander' zoals multinationals.⁶⁴

Ook de maatschappelijke belangstelling voor de principes die ten grondslag liggen aan belastingheffing groeit. Voor een inkomstenbelasting is de draagkrachtgedachte onmiskenbaar een van die fundamenteën.

3. DE WORTELS VAN DE INKOMSTENBELASTING BEKEKEN

Het samen-leven vereist dat de bewoners van die samenleving zich gedragen als een goed lid van de gemeenschap.⁶⁵ Dat geldt ook in fiscaal opzicht: wie deel uitmaakt van een samenleving, moet zijn steentje bijdragen aan de kosten daarvan.⁶⁶ De wijze van verdeling van die fiscale lasten is een van de gewichtigste problemen voor de belastingwetenschap. Met Adam Smith hanteren velen de visie dat alle onderdanen van een staat aan deze las-

---

59. Doorgaans via herkwalficatie. Zie bijvoorbeeld HR 23 december 1992, ECLI:NL:HR:1992:AA2957, *BNB* 1993/75 en HR 4 februari 1987, ECLI:NL:HR:1987:AW7765, *BNB* 1987/160.

60. Vgl. HR 11 juli 1990: ECLI:NL:HR:1990:ZC4345, *BNB* 1990/290, ECLI:NL:HR:1990:BH7480, *BNB* 1990/291, ECLI:NL:HR:1990:ZC4347, *BNB* 1990/292 en ECLI:NL:HR:1990:ZC4348, *BNB* 1990/293.

61. We verwijzen kortheidshalve naar de opsomming van Meussen in G.T.K. Meussen, 'Fiscale machteloosheid', in: S.M.H. Dusarduijn, J.L.M. Gribnau & F.J. Elswier (red.), *Van der Geld Bundel*, Tilburg: Tilburg University: 2016.

62. J.L.M. Gribnau, *Belastingen als moreel fenomeen. Vertrouwen en legitimiteit in de praktijk*, Den Haag: Boom fiscale uitgevers 2013. Nu dit fenomeen verder reikt dan de inkomstenbelasting en onze schrijfruimte, bespreken we dit aspect verder niet.

63. Zie ook het 'pleidooi voor fiscaal fatsoen' van Christiaan Vos in de Volkskrant van 9 april 2016, www.volkskrant.nl.

64. Zie de scherpe woorden van L.G.M. Stevens, 'Fiscale ethiek voor iedereen', *WFR* 2015/60.

65. J.L.M. Gribnau, 'Fiscale ethiek, een verkenning', in: J.L.M. Gribnau (red.), *Belastingrecht en ethiek in debat*, Deventer: Kluwer/FED 1999, p. 78.

66. Happé duidt dit als "de grondplicht van iedere burger om zijn fiscale fair share bij te dragen." R.H. Happé, 'Belastingethiek: een kwestie van fair share', in: R.H. Happé en J.L.M. Gribnau, *Belastingen en ethiek. Preadviezen en bespreking preadviezen* (Geschriften van de VvBW, nr. 243), Deventer: Kluwer 2011, p. 43.

ten dienen bij te dragen “in proportion to their respective abilities.”⁶⁷ In lijn met de ability to pay taxes, dient deze draagkracht het aandeel van Jan Modaal in de totale belastingdruk te bepalen. Als maatstaven voor deze draagkracht gelden het inkomen, het vermogen, de consumptie of een combinatie van deze elementen.⁶⁸ Een heffing over inkomen kan in de ogen van velen evenwel niet ontbreken in een draagkrachtstelsel.⁶⁹ Het draagkrachtbeginsel was en is dan ook de grondslag van onze inkomstenbelasting; daarover is de parlementaire geschiedenis helder.⁷⁰

Economen verwoordden deze draagkrachtgedachte regelmatig als de leer van het evenredig genotsoffer.⁷¹ Deze leer houdt echter geen rekening met persoonlijke omstandigheden, hoewel deze de draagkracht van individuen als Jan wel beïnvloeden.⁷² Draagkracht is immers het resultaat van een groot aantal factoren van uiteenlopende aard die niet allemaal meetbaar zijn.⁷³ Het begrip ‘draagkracht’ heeft daardoor een vage, naar alle kanten te interpreteren inhoud.⁷⁴ Van den Bergh vraagt zich daarom af aan welke emotionele behoefte “de draagkrachtillusie” voldoet waardoor zij in staat is gebleken haar bestaan “eindeloos te rekken.”⁷⁵ Het meest juiste antwoord op die vraag luidt volgens ons: het draagkrachtbeginsel leeft in het rechtsbewustzijn van mensen.⁷⁶ De perceptie van rechtvaardigheid is van belang voor het aanvaarden van een belastingstelsel door burgers zoals Jan Modaal. Indien deze perceptie ontbreekt, verliest het stelsel zijn legitimiteit.⁷⁷

Hoewel zowel Brüll aan de ene kant als Van Dijck en Rijkers aan de andere kant erkennen dat de draagkrachtgedachte lastig te vertalen is in concrete wettelijke bepalingen, onderschrijven ze alle drie de waarde van dit fundamentele verdelingsbeginsel. In hun

---

67. A. Smith, *An inquiry into the nature and causes of the Wealth of nations*, Londen 1776, Boek V, Hoofdstuk II, par. II, maxim I.

68. A.C. Rijkers en I.J.F.A. van Vijfeijken, ‘Fiscaliteit en vermogensvorming in een inkomensbelasting’, bijlage bij Studiecommissie belastingstelsel, *Continuïteit en vernieuwing. Een visie op het belastingstelsel*, 's-Gravenhage: Ministerie van Financiën 2010, p. 253. Uit zijn latere afscheidsrede blijkt dat Rijkers op het terrein van de draagkracht een inkomensheffing superieur acht, zie Rijkers 2013.

69. Brüll ziet dat anders, zie par. 4.

70. *Kamerstukken II* 1958/1959, 5 380, nr. 3, p. 17 (Wet IB 1964) en *Kamerstukken II* 1998/1999, 26 727, nr. 3, p. 4 (Wet IB 2001).

71. Stuart 1889. Brüll heeft kritiek op deze terminologie. Van “nut” is volgens hem geen sprake: overheidsuitgaven zijn in beginsel voor eenieder van gelijke betekenis, los van het werkelijk gebruik. Vgl. Brüll 1975, p. 3-4. Dijkstra ziet dat overigens anders, zie C.M. Dijkstra, ‘De plicht om géén belasting te betalen. Gewetensbezwaarden en fair share’, *WFR* 2018/130.

72. Vgl. S. van den Bergh, ‘Het draagkrachtbeginsel’, *WFR* 1962/737 (hierna: Van den Bergh 1962).

73. A.C. Rijkers, ‘Een proportioneel inkomstenbelastingtarief in de 21e eeuw’, *FED* 2001/229.

74. Brüll 1975, p. 3.

75. Van den Bergh 1962.

76. Rijkers 2013, p. 41. Deze inkleuring verwijst naar de sociale betekenis van de draagkrachtgedachte.

77. J.L.M. Gribnau, *Bijdragen aan een rechtvaardige belastingheffing*, Amersfoort: SDU 2007, p. 60.

uitwerking van deze autonome norm worden evenwel fundamentele verschillen zichtbaar: waar Brüll kiest voor een andere draagkrachtmaatstaf dan het inkomen, richten Van Dijk en Rijkers zich op de verbetering van het inkomensbegrip.

4. DE BRIL VAN BRÜLL

Met zijn oratie introduceert Brüll een antroposofische kijk in de wereld van de fiscaliteit.⁷⁸ In lijn met deze filosofie onderscheidt hij drie levenssferen: het geestesleven, het rechtsleven en het economische leven.⁷⁹ Belastingheffing is voor Brüll duidelijk een zaak van het recht, haar ordeningsprincipe is derhalve de gelijkheid.⁸⁰ Een heffing naar draagkracht past in dat beeld.

Maar, stelt Brüll, de inkomstenbelasting is uitgegroeid tot een onhanteerbare kluwen van elkaar kruisende bedoelingen. Van deze heffing wordt immers tegelijkertijd een evenredig genotsoffer verwacht (draagkrachtbeginsel), een ingreep in inkomensverhoudingen (bevoorrechte verkrijging), het vermijden van oproer van belastingbetalers (beginsel van de minste pijn), ze dient als instrument voor economische politiek (welvaartsbeginsel) en ze moet het profijtbeginsel realiseren. Brüll concludeert dat schapen met vijf poten niet alleen zeldzaam zijn, maar bovenal onbruikbaar. De inkomstenbelasting heeft zichzelf onmogelijk gemaakt: ze is ongelooflijk gecompliceerd, eist hoge uitvoeringskosten, leidt tot afwenteling en veroorzaakt een inbreuk op het privéleven: “Laten wij het gedrocht dan slachten, wie weet zijn de onderdelen verteerbaar.”⁸¹

In zijn zoektocht naar verteerbare onderdelen constateert Brüll dat de inkomstenbelasting gebaseerd is op een verouderd 19e-eeuws individualisme. Na betaling van inkomstenbelasting kan immers iedere belastingplichtige de rest van zijn inkomen besteden zoals hij wil. Daartegenover stelt Brüll een maatschappijvisie waarin produceren als een sociale daad geldt; consumeren, het beslag leggen op een deel van de maatschappelijke koek, beschouwt hij als een asociale daad.⁸² Een bestedingsbelasting sluit beter aan bij

---

78. Zichtbaar in de term ‘driedeligheid’ (titel oratie, Brüll 1967) en de term ‘driegeleding’ (titel afscheidsrede Brüll 1975).

79. Antroposofie wortelt in de leer van Rudolf Steiner (1861-1925). Ook de Triodosbank, mede opgericht door Brüll, wortelt in deze filosofie. Zie ook D. Brüll, *De sociale impuls van de antroposofie*, Zeist: Uitgeverij Christoffor 1985.

80. Brüll 1975, p. 3

81. Brüll 1967, p. 11.

82. Hofstra acht het veronderstelde asociale karakter van consumptie onjuist. Hij stelt dat het op peil houden van de consumptie van belang is voor de economie. Zie H. Smit, ‘Heeft de inkomstenbelasting zichzelf overleefd’ (debat D. Brüll en H.J. Hofstra), *WFR* 1968/616 (hierna: Smit 1968). Daarentegen concludeert hij met Van Dijk dat een verteringsbelasting geen haalbaar alternatief is, omdat zij de bezwaren van een inkomstenbelasting met die van een vermogenswinstbelasting zou cumuleren. H.J. Hofstra, ‘Is een verteringsbelasting mogelijk?’, *WFR* 1969/493 (hierna: Hofstra 1969).

dit beeld dan een inkomstenbelasting. Een ideaal stelsel bestaat volgens Brüll dan ook uit drie elementen:

- Een uitgavenbelasting naar draagkracht. Met de opbrengst waarvan de staat zijn rechtstaak kan vervullen.
- Een buitenkansbelasting ten aanzien van rent.⁸³ Met de opbrengst kan het culturele leven, inclusief het onderwijs, worden gefinancierd.
- Profijtheffingen als vergoeding voor de economische prestaties van de overheid.⁸⁴

Met Brülls uitgavenbelasting, de hoofdmoot van zijn stelsel, bepleit hij een terugkeer naar het recht en haar orderingsprincipe, de gelijkheid. Een uitgavenbelasting treft immers bestedingen in gelijke mate, ongeacht of deze bestedingen uit inkomen, uit vermogen of uit vermogenswinsten worden gefinancierd. Het probleem van afwenteling - inherent aan een inkomstenbelasting - wordt bovendien voorkomen. Brülls schets van een op draagkracht gebouwde uitgavenbelasting laat de eerste levensbehoeften vrij en belast de overige goederen, omschreven naar objectieve kenmerken, naar verschillende tarieven. Brüll erkent overigens dat de indeling in tariefklassen arbitrair is, maar hij acht de bezwaren tegen hoge tarieven niet onoverkomelijk.⁸⁵

Het 'buiten-de-box-denken' van Brüll toont echter ook een aantal rafels. Zo lijken uitgaven te zeer een randverschijnsel om daar een dekkende belastingstructuur op te kunnen baseren.⁸⁶ Dat in latere jaren verder wordt nagedacht over de implicaties van een verschuiving van inkomstensheffing naar een uitgavenheffing⁸⁷ geeft evenwel aan dat de kritische Brüll een gevoelige snaar heeft geraakt.

Een andere gevoeligheid betreft de door Brüll gesignaleerde aantasting van de privacy door inkomensheffingen. Zijn kritiek omvat ook de door Rijkers bepleite heffing gebaseerd op het inkomensconcept van Schanz. Een dergelijke heffing acht Brüll door haar inquisitoir karakter onaanvaardbaar, ze ontnemt aan burgers het laatste stukje privacy.⁸⁸

---

83. Brüll definieert een "rent" anders dan gebruikelijk "onder economen". Als rent ziet hij alle toevalsbaten (windfalls) en surplusbaten (het deel van de bate die een normale arbeids-, kapitaals- of risicobeloning overstijgt).

84. Brüll 1967, p. 17. Nauw aansluitend bij de eerder omschreven levenssferen. Zijn visie omvat ook de uitgavenkant.

85. Vgl. Smit 1968.

86. Vgl. Hofstra's weerwoord in Smit 1968, Hofstra 1969 en de kritiek van Schendstok over de "te globale schets van het luchtkasteel", zie L. Lancee, 'Inkomens- of uitgavenbelasting?', *WFR* 1968/681; Vgl. ook J.H. Christiaan, *Eerherstel voor de inkomstenbelasting*, Gorinchem: Noorduijn en Zoon 1969, p.12-29. Ook hoge wetenschappelijke bomen vangen kennelijk veel wind.

87. Zie o.m. het rapport van de commissie Dijkhuizen uit 2013 en de (van Brüll afwijkende visie) van L. Wijtvet, *The Tax Tectonics: Well-being and Wealth Inequality in Relation to a Shift in the Tax Mix from Direct to Indirect Taxes*, (diss. Tilburg), Tilburg: CenterData 2018.

88. Brüll 1967, p. 11-12

Brüll voorspelt bovendien dat de voortschrijdende inbreuk van belastingheffing op het privéleven zal leiden tot gewinning.⁸⁹ Die voorspelling lijkt juist. In 2018 is het evenwel niet Jan Modaal zelf die van zijn inkomsten en uitgaven boek moet houden, veel data uit zijn privéleven worden al - soms zonder zijn medeweten - bijgehouden.

5. HET DENKEN VAN VAN DIJCK

Ruim twintig jaar na het betoog van Brüll concludeert ook Van Dijck dat de Wet op de inkomstenbelasting 1964 ernstige tekortkomingen heeft. Voor Van Dijck zijn evenwel reële alternatieven voor een inkomstenbelasting niet beschikbaar.⁹⁰ Er is volgens deze denker geen andere uitweg mogelijk dan het verrichten van herstelwerkzaamheden. Als meest ernstige tekortkoming van de inkomstenbelasting beschouwt Van Dijck het onbelast laten van privévermogenswinsten: een inkomstenbelasting zonder complement met een vermogenswinstbelasting schiet volgens hem tekort in de opdracht de draagkracht van belastingplichtigen “in de greep te krijgen.”⁹¹

Uit die visie vloeit de vraag voort of de bezwaren om geen (partiële) vermogenswinstbelasting te hanteren wel sterk genoeg zijn. Het volledig onbelast laten van vermogenswinsten op grond van praktische redenen is in ieder geval geen krachtig argument, daarvoor zijn de individuele verschillen in draagkracht te groot.⁹² Naast de verstoring tussen de individuele belastingplichtigen noemt hij nog de - vrij vertaald - Pavlov reactie van een inspecteur om een vermogenswinst vanuit de onderbuik steeds in de heffing te willen betrekken en brengt hij de hiervoor al genoemde vruchtafdrijvende adviseur ten tonele. Van Dijck betoogt dat het onbelast laten van privévermogenswinsten slecht is voor het leefklimaat en dat het beter toeven is in de winstsfeer waarin:

“(…) een paradijselijke rust [heerst] van fatsoenlijke mensen onder elkaar, zulks in

---

89. Brüll 1967, p. 23, voetnoot 22.

90. Van Dijck 1988, par. 1. Hij merkt dit eerder op, zie J.E.A.M. van Dijck, ‘Vernieuwingen in de inkomstenbelasting. (Voordracht uitgesproken op 17 februari 1978 te Tilburg ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de postdoctorale opleiding voor belastingkundigen)’, *WFR* 1978/270. Ook uit zijn Diesrede, *Is een verteringsbelasting mogelijk?* (oratie Tilburg) blijkt dat een verteringsbelasting voor Van Dijck geen optie is. Ontleend aan Hofstra 1969.

91. Van Dijck 1988, par. 1.

92. Niet minder principieel is zijn betoog dat uitvoeringsproblemen geen afdoende argument zijn voor het al dan niet belasten van voordelen indien onduidelijk is waarop de keuze voor (on)belastbaarheid is gebaseerd. Dat betoog is nog steeds valide. De doorschuifregelingen in de aanmerkelijkbelangsfeer leiden tot veel problemen in de uitvoering. Dat is echter geen reden voor de wetgever om de inbreuk op de vermogenswinstbelasting in box 2 - en de vrijstelling in de SW 1956 - achterwege te laten. Binnen een draagkrachtheffing past het niet om de draagkracht van het ene subject over te hevelen naar het andere subject. Zie uitgebreid M.J. Hoogeveen, *Kwaliteit van de fiscale bedrijfsopvolgingswetgeving*, (diss. Tilburg), Den Haag: SDU 2011, par. 10.2.6.

tegenstelling tot de privésfeer waar een catch-as catch-can-mentaliteit bestaat, die tot geen enkele ingetogenheid maant in het gebruik van de toe te passen kunstgrepen.”⁹³

Het huidige boxensysteem en dan met name box 3 is hem dan ook een doorn in het oog. Hij moppert na de presentatie van het wetsvoorstel:

“Het zou mogelijk geweest zijn dat het ministerie (...) zijn energie gestopt had in een fatsoenlijke vermogenswinstbelasting in plaats van in alle mogelijke fietsband-reparaties met als absoluut dieptepunt de Wet tijdelijke genotsrechten. Een vermogenswinstbelasting had de manco's van het objectieve systeem adequaat kunnen opvangen.”⁹⁴

In niet mis te verstane woorden spreekt hij in 2002 nogmaals zijn ongenoegen uit:

“Het is een niet goed overwogen en niet-doordachte, opportunistische, inbreuk op het totaalinkomen als uitgangspunt van een inkomensbelasting, met te veel oog voor de grote vermogensbezitter en daardoor [onnodig] een asociale uitwerking naar de kleine inkomenstrekker. Robuust ten voordele van de grote inkomenstrekkers en robuust ten nadele van de kleine inkomenstrekkers.”⁹⁵

Zijn artikelen lezende roept het bij ons wel verwondering op dat Van Dijk het op zich niet verontrustend acht dat erfenissen, schenkingen en loterijprijzen tot het inkomen behoren: “Als men dit niet wil, is het uiteraard mogelijk uitzonderingen in de wet op te nemen.”⁹⁶ Dergelijke uitzonderingen stroken echter niet met het draagkrachtbeginsel. De herkomst van de beschikbare middelen is voor het bepalen van de draagkracht immers irrelevant. De reikwijdte van de door Van Dijk bejubelde vermogenswinstbelasting vereist dus nog een verder nadenken.

6. DE KIJK VAN RIJKERS⁹⁷

Haaks op de visie van zijn voorganger Brüll stelt Rijkers dat de inkomstenbelasting een geweldige uitvinding is.⁹⁸ De alom erkende draagkrachtnorm dient zich volgens Rijkers nu

---

93. Van Dijk 1988, par. 4.

94. J.E.A.M. van Dijk, ‘Vermogensrendementsheffing’, *WFR* 1999/705.

95. J.E.A.M. van Dijk, ‘Waarom boxen?’, *WFR* 2002/1701.

96. Van Dijk 1988, par. 6.

97. Een eerdere, meer poëtische aanduiding van deze paragraaf luidde: ‘de kijkers van Rijkers.’ Omdat wetenschap en poëzie niet altijd goed mengen, is uiteindelijk gekozen voor deze, meer neutrale verwoording.

98. Interview met A.C. Rijkers, *Het Register* 2013, nr. 6.

eenmaal te richten op “hetgeen er inkomt, niet hetgeen er aan consumptie uitgaat.”⁹⁹ Het zo eerlijk mogelijk verdelen van de druk van de inkomstenbelasting impliceert echter een heffing over het draag- en koopkracht genererende inkomen. Een goed inkomensbegrip is dus noodzakelijk.

Deze concrete kaders van de inkomstenbelasting worden ingekleurd door het fiscale inkomensbegrip dat de belastingwetgever hanteert. De grenzen van dit concept worden in de Nederlandse inkomstenbelastingwet vooral bepaald door praktische, doelmatige oplossingen. Van een degelijk onderbouwd theoretisch concept is geen sprake: voor de inkomstenbelasting geldt een praktisch, empirisch inkomensbegrip.¹⁰⁰ Wij hebben dus, stelt Rijkers, een belasting naar het inkomen zonder een richtingbepalend inkomensbegrip. Een kritiekpunt dat ook Brüll al constateerde voor de Wet IB 1964. Het inkomensbegrip van de Wet IB 2001 is echter nog verder verwijderd van logica en consistentie, betoogt Rijkers. Deze inconsequentie leidt tot een rechtsongelijke behandeling.¹⁰¹

Rijkers stelt evenwel dat een helder inkomensbegrip al sinds 1896 voorhanden is, verwijzend naar het inkomensconcept geformuleerd door de Duitse econoom Georg Schanz.¹⁰² De door Schanz verwoorde definitie van inkomen omvat iedere vermogensverandering die niet door consumptie is veroorzaakt. Zijn ‘ontdekking’ lijkt overigens te wortelen in de tijdsgeschiedenis, ook Pierson constateert immers in 1892:

“De eenige wetenschappelijke definitie van inkomen is datgene wat aan het vermogen wordt toegevoegd, wat men verteren kan, zonder te verarmen.”¹⁰³

Deze schets toont sterke overeenkomsten met het door Schanz bepleitte inkomensbegrip.¹⁰⁴ Dit ‘Schanzer’-concept definieert inkomen als het vermogen om (toekomstig) te consumeren. Al hetgeen tot behoeftebevrediging leidt of kan leiden behoort tot dat inkomen. In zijn meest abstracte vorm is dit inkomen de rekenkundige uitkomst van een vergelijking: eindvermogen minus beginvermogen plus consumptie.¹⁰⁵ Deze voor consumptie gecorrigeerde vermogensvooruitgang wordt als inkomen aangemerkt, ongeacht de wijze waarop dit voordeel is verkregen of vervolgens wordt aangewend. Als inkomen gelden zo doende niet alleen de netto bronopbrengsten (zoals loon en winst), de op geld waardeer-

---

99. Rijkers 2013, p. 5.

100. *Kamerstukken II* 1958/1959, 5 380, nr. 3, p. 17.

101. Rijkers 2013, p. 16. Zijn felle aanval op privileges wortelt in die constatering, zie Rijkers 2013, p. 29-35.

102. Rijkers 2013, p. 18 e.v.

103. *Kamerstukken I* 1892/1893, 5e Vergadering, 24 september 1892, p. 56.

104. De economen Haig en Simons hebben het inkomensbegrip van Schanz later verfijnd. Haig nuanceert het concept in 1921, de aanvullingen van Simons stammen uit 1938. Sindsdien wordt gesproken over het SHS-inkomensconcept.

105. Schanz spreekt over Leihkapital: de goederen die ook aan derden ter beschikking gesteld kunnen worden

bare prestaties van derden (zoals giften en loterijprijzen) en de netto kapitaalopbrengsten uit verzekering, maar ook alle (on)gerealiseerde vermogenswinsten en -verliezen.¹⁰⁶ Rijkers duidt deze totaalstelling als de objectief meetbare netto toename van koopkracht.

Een onmiskenbaar voordeel van dit concept is dat iedere netto-toename van het vermogen kwalificeert als inkomen, ongeacht herkomst en zonder “ontsnappingsroutes.”¹⁰⁷ Het als inkomen beschouwen van deze vermogenstoename betekent overigens dat ook ongerealiseerde, onzekere waardemutaties in de heffing worden betrokken. Weliswaar kan ook een waardestijging waarvan zowel de omvang als het tijdstip van realisatie onzeker is, worden beschouwd als een toename van draagkracht, ze leidt echter (nog) niet tot een stijging van de koopkracht. Als moet worden afgerekend over deze (nog) niet gerealiseerde en dus onzekere waardemutatie ontstaan liquiditeitsproblemen, vooral als sprake is van een vermogensbestanddeel dat nauwelijks liquide kan worden gemaakt.¹⁰⁸

Het ‘ontsnappingsbestendige’ inkomensbegrip van Schanz vertoont nog een ander gebrek: het beschouwt immers iedere uitgave als consumptie.¹⁰⁹ Fiscaal wordt derhalve geen rekening gehouden met onvermijdbare uitgaven zoals ziektekosten. Deze lasten zijn niet aftrekbaar, een financiële tegemoetkoming daarvoor wordt bovendien als inkomen aangemerkt. Hoewel het praktisch onmogelijk is om met alle verschillen in de persoonlijke situatie van belastingplichtigen rekening te houden bij de belastingheffing, zijn sommige verschillen zo essentieel dat die draagkrachtwerkelijkheid niet mag worden genegeerd. In onze ogen vereist het rechtsbewustzijn dat aan deze, door de samenleving vast te stellen, elementen waarde toegekend wordt. Het waterdichte inkomensbegrip van Schanz biedt evenwel geen enkele ruimte voor maatschappelijke opvattingen over de samenstellende elementen. Ook met het oog op de rechtvaardigheid en dus de legitimiteit van een inkomensheffing is deze flexibiliteit geboden. Er zou daarom nagedacht moeten worden omtrent het defiscaliseren van bepaalde elementen in het volgens de Schanzer-formule bepaalde inkomen.¹¹⁰ Dat concept biedt volgens ons ook ruimte voor dergelijke correcties.

---

106. Voor Van den Dool vereist dit concept dat zowel schenk- en erfbelasting als kansspelbelastingen geïncorporeerd worden in de inkomstenbelasting. Er ontstaat anders een economisch dubbele heffing. R.P. van den Dool, *Belastingheffing over kapitaalinkomen bij natuurlijke personen. Een onderzoek naar de mogelijkheden tot het invoeren van een vermogensaanwasbelasting* (diss. Rotterdam), Deventer: Kluwer 2009, p. 60 e.v. Voor Rijkers zou die incorporatie slechts nodig zijn voor de beeldvorming, zie Rijkers 2013, p. 20, vn. 10.

107. Rijkers 2013, p. 20.

108. Schanz zelf zocht de oplossing in het belenen van de ongerealiseerde waardestijging. Vgl. Rijkers 2013, p. 27, vn. 21 en 22.

109. Vgl. Dusarduijn 2015, p. 160-161. Deze smet kleef aan iedere schematische benadering van de mens(heid).

110. Imputeren van buiten het eigen vermogen afkomstige voordelen - zoals het voordeel van ‘de auto van de zaak’ - lijkt niet nodig. De omschrijving ‘alle op geld waardeerbare prestaties van derden’ omvat dat element immers al.

Waar immers Rijkers privileges duidt als ongerechtvaardigde afwijkingen van het inkomensbegrip, is ook ruimte voor het bestaan van gerechtvaardigde afwijkingen.¹¹¹

7. SLOTWOORD

Uit het voorgaande blijkt dat de inkomstenbelasting in de afgelopen jaren voldoende stof bood voor de discussie over haar inwisselbaarheid. Uit die betogen werd duidelijk dat ongeacht de gekozen grondslag van de belastingheffing van particulieren, het doel en de uitkomst daarvan een rechtvaardige verdeling van de belastingdruk behoort te zijn. Die route loopt onvermijdelijk via het draagkrachtbeginsel.¹¹²

De erkenning van dit draagkrachtkarakter heeft tot gevolg dat zowel het totaalinkomen als de lotgevallen van individuele belastingplichtigen als uitgangspunt genomen moeten worden, ook binnen de kaders van een pragmatisch inkomensbegrip. Een fictieve heffing over vermogen voldoet niet aan deze uitgangspunten, een strikte scheiding tussen inkomensboxen botst eveneens met deze basisnormen. Ook andere elementen in de Wet IB 2001 voldoen niet of onvolledig aan de draagkrachtgedachte. Nu we de opdracht kregen om vijftig jaar fiscale ontwikkelingen samen te persen in 5000 woorden, zal het de lezer duidelijk zijn dat de toegestane omvang van deze bijdrage ons onvoldoende ruimte bood voor een analyse van al deze elementen.

Op dit punt aanbeland concluderen we evenwel dat het basisprincipe van een draagkrachtheffing verder reikt dan de nutsmaximalisatie van onze samenleving als geheel. Bij de beoordeling van de rechtvaardige verdeling van belastingdruk dient namelijk rekening te worden gehouden met het individu. Daarnaast mag de beoordeling van de rechtvaardigheid van die lastenverdeling niet beperkt blijven tot de inkomstenbelasting of haar alternatief, zoals een uitgavenbelasting. De draagkracht van een persoon zoals Jan wordt nu eenmaal ook bepaald door andere belastingen en wordt beïnvloed door sociale en economische voorzieningen. De leefomstandigheden van dit individu, zijn levensfase en andere tijdselementen werken eveneens door in zijn mogelijkheden om een deel van de maatschappelijke lasten te dragen. Draagkracht dient altijd in een groter, meer omvattender verband gezien te worden.

Terugblikkend op dit overzicht concluderen we dat er voor de komende vijftig jaar voldoende inspiratie aanwezig is om vol verwondering vooruit te zien. Verwondering is immers een vruchtbare basis voor onderzoek.

---

111. Rijkers 2013, p. 41.

112. J.L.M. Gribnau, *Bijdragen aan een rechtvaardige belastingheffing*, Amersfoort: SDU 2007, p. 48-49.